

Vergi Aflarına Mükellef Tepkisi: Türkiye'de Vergi Aflarından Kimler Faydalaniyor?

Fatih Savaşan*

Özet: Türkiye'de vergi ve sigorta prim aflarına sıkça başvurulmaktadır. Öyle ki son kırk beş yıllık zaman diliminde neredeyse her bir buçuk yıla bir af düşmektedir. Bu nedenle affın özeldi vergi sistemindeki ve genelde ise ekonomideki bazı yapısal bozuklukların bir sonucu olarak görülmesi mümkündür. Bu çalışmada, Türkiye'de aflardan faydalanan mükellefleri faydalanmayanlardan ayırtıran temel özelliklerin belirlenmesi hedeflenmektedir. Bu amaçla mükellefler üzerinde uygulanan anketle derlenen veriler ikili ve çoklu 'ayrışım analizi' ile irdelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, aftan faydalanan mükelleflerin öne çıkan üç özelliği sigorta prim affından da faydalanmış olmak, daha önce vergisel yükümlülüklerinde gecikmeler yaşamış ve denetim geçirmiş olmaktır.

Anahtar Kelimeler: Vergi afları, affa katılım, ayrışım analizi

Giriş

Vergi afları ile ilgili literatürde vergi aflarından kimlerin yararlandığı ve yararlananların muhtemel özelliklerinin neler olabileceği teorik tartışılmıştır. (Dönmez, 1992: 60-64; Fisher vd, 1989: 16; Marchese ve Privileggi, 2001). Bu çalışmada ise Türkiye özelinde aflardan faydalananların özelliklerinin anket bulguları çerçevesinde ampirik olarak ortaya konulması amaçlanmıştır. Aflardan kimlerin faydalandığı neden önemlidir? Vergi aflarından faydalanan mükellefler vergisel yükümlülüklerinde eksiklik bulunanlardır. Bu açıdan değerlendirildiklerinde mükellefler vergi kaçırma kararını verirken olduğu gibi vergi affından faydalanma veya faydalanmama kararını verirken de bazı faktörler ışığında en rasyonel kararı vermektedirler. Bu makalede vergi affının teoride tartışılan nedenleri üzerinde durulmayacaktır. Vergi affı uygulamalarının yanında veya karşısında olan görüşler üzerinde de durulmayacaktır. Elbette vergi aflarına siyasi, ekonomik, mali ve idari nedenler yol açmaktadır ve aflara karşı olan veya afları savunan görüşler de yine benzeri mülahazalara dayandırılmaktadır. Vergi aflarının başarılı olması için, bir diğer ifadeyle, affın hedeflerine ulaşabilmesi

---

* Yrd. Doç. Dr. Fatih Savaşan, Uşak Üniversitesi İ.İ.B.F. Maliye Bölümünde öğretim üyesidir.

için teorik olarak affa bulunması gereken özellikler de vardır. Bu makalede bu tartışma da yapılmayacaktır.

Vergi aflarından faydalanan mükelleflerin vergisel uyumsuzluğu olan mükelleflerden oluşması onları belli ölçüde diğer mükelleflerden ayırmaktadır. Ne var ki vergisel uyumsuzluğu olan mükelleflerin tamamı vergi aflarından faydalanmamaktadır. Vergi aflarına rağmen uyumsuzluğunu gizleme yolunu seçen mükellefler vardır. Vergi afları eğer vergisel uyumsuzluğu olan mükelleflere bir ‘beyaz sayfa açma’ çağrısı olarak değerlendirilebilirse bu çağrıya olumlu yanıt veren mükelleflerin özelliklerini ortaya çıkarmak önem arz edebilir. Öte yandan, aflara sıkça başvuru yapılan ülkelerde mükelleflerle vergi otoriteleri arasında farklı bir ilişki biçiminin oluştuğu da gözlenebilir. Eğer aynı mükellefler birkaç kez vergi ve sigorta prim aflarından faydalanmışlarsa, af vergi mükelleflerini dürüst davranmaya teşvik etme hedefine ulaşmıyor demektir. Aftan faydalanan mükellef daha sonra vergi yasalarına aykırı davranıyor ve yeni affa kadar vergisel uyumsuzluğunu devam ettiriyor demektir. Burada af-yüksek düzeyde vergisel uyumsuzluk-yeni af döngüsünden nemalan ve döngüye katkıda bulunan bir mükellef tipolojisinden bahsetmek mümkündür.

Bu çalışma Türkiye’de vergi aflarından faydalanan mükelleflerin özelliklerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Şüphesiz vergisel uyumsuzluğu olan birey affa katılma ya da katılmama kararlarından birini verirken birçok değişkeni aynı anda hesaba katar ve verdiği karar mükellefin özel durumuna en iyi uyan karardır. Af yasa-sının kapsamı, affın mükellefin vergi kaçırma durumunda karşı karşıya bulunduğu risk algılamasını ne ölçüde etkilediği, ülkede af mekanizmasına başvurma sıklığı, mükellefin vergiye bakışı, toplumun affa genel bakışı gibi birçok faktör affa katılım-la ilişkilendirilebilir. Ancak bu objektif veya subjektif faktörler mükelleflerin algılamalarında aynı ağırlıklara sahip değildirler. Türkiye özelinde affa katılımı etkileyen faktörlerin ve bu faktörlerin nispi ağırlıklarının tespit edilmesi hem af yasalarının başarı şansının tahmininde hem de affa sık sık başvurulma nedenlerinin mükellef açısından değerlendirilebilmesinde önemli bilgiler sunabilir. İşte bu çalışma, anket verilerine ayrışım analizini uygulayarak Türkiye örneğinde vergi aflarına katılan mükelleflerin özelliklerini ortaya çıkarmaktadır. Çalışmanın bulgularına göre, aftan faydalanmayı alışkanlık haline getiren bir mükellef tipolojisi Türkiye’de vardır. Ayrıca aftan faydalananların vergisel yükümlülüklerini yerine getirmede gecikme yaşayanlardan ve denetim geçirenlerden oluştuğu tespit edilmiştir ki bu son vergi affı olan vergi barışı tahsilât türleri ile de uyumludur. Gelir İdaresi Başkanlığı verilerine göre, tahsilât tutarlarının yaklaşık yüzde altmış ya kesinleşmiş ya da kesinleşmese bile inceleme ve dava konusu olan vergi alacaklarına ilişkindir.

Çalışmanın ilk bölümünde, vergi aflarının mahiyetine kısaca değinilecek ve vergi aflarından faydalanan mükelleflerin kimler olduğu, daha doğru bir ifade ile aftan

faaydalanana mükelleflerin karakteristikleri teorik olarak tartişılacaktır. Bu yapılırken önce vergi kaçıırma kararını veren mükellefin bu karara etki eden faktörlerin kısa bir değerlendirmesi yapılacaktır. Zira vergi aflarının bir defaya mahsus olması ve esaslı bir vergi reformu ile birlikte uygulamaya konulması aflarda bulunması gereken özelliklerin en önemlilerindedir. Bu yüzden vergi kaçıırma kararını veren bireylerin algıladıkları yakalanma olasılığı ve yakalandıklarında alacakları cezanın caydırıcılığı gibi temel faktörler affa katılım kararını da etkilemektedir. İkinci bölümde anket bulguları ile Türkiye’deki durum ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Anketle toplanan verilerin değerlendirilmesinde “ayırışım analizi” (Discriminant Analysis) kullanılacaktır. Ayırışım analizi bağımlı değişkenin gruplarına ayrılmasında bağımsız değişkenlerin ağırlıklarını ortaya koyan bir tekniktir. Aftan faydalanmayan ve faydalanana vergi mükelleflerini gruplarına ayırmada öne çıkan faktörler ve vergi afları açısından bulguların değerlendirildiği ikinci bölümü, üçüncü ve son bölüm olarak sonuç ve değerlendirme bölümü izleyecektir.

1. Vergi Aflarına Katılım

1.1. Vergi Affının Mahiyeti

Vergi afları, vergi yasalarına aykırı davranan mükelleflere cezalarda indirim ve/veya cezaları tümüyle kaldırma ve vergi borcunu ödemede kolaylıklar sağlama yoluyla mükellefleri vergisel uyuma davet etmedir. Değişik nedenlerle vergi yasalarına bir kez aykırı davranan mükellefler, o ana kadar kendilerini bu tür fiillere girmekten alıkoymayı amaçlayan ceza sisteminin baskısı altında kalacaklardır. Asıl amacı caydırıcılık olan vergi ceza sistemi, işlenen vergi suçunun gizlenmesine neden olacaktır. Bu istenmeyen durumun giderilmesine yönelik geliştirilmiş iki politika pişmanlık ve vergi afları mekanizmalarıdır (Dönmez, -: 1). Mükellefler, bu mekanizmalar sayesinde bir şekilde işledikleri vergisel suçlardan çıkış yolu bulabilmektedirler.

Vergi affı kavramının içeriği üç başlıkta toplanabilir: a) Geçmişteki vergi asılları ve gecikme faizleri ödendiğinde, cezalar, b) Geçmişteki vergi asıllarının tamamı (veya bir kısmı) ile gecikme faizlerinin tamamı (veya bir kısmı) ödendiğinde idari ve adli cezalar, c) Geçmişteki vergi asılları, gecikme faizi, idari ve cezai nitelikte cezalar affedilir (Saban, 2001: 455).

1.2. Affa Katılan Mükelleflerin Vergi Kaçakçılığı Teorisi Açısından Değerlendirilmesi

Vergi satın alınan mal ve hizmete daha fazla fiyat ödeme veya elde edilen gelir veya servetin bir kısmından feragat etme sonucunu doğurduğu için sevimsizdir ve bireyler

vergileri yansıtmadan vergiyi doğuran olayları gizlemeye kadar yüklerini azaltmak için çeşitli çarelere başvururlar. Vergi yükümlülüğünü azaltmak için başvuru ana araçlar “vergiden kaçınma” ve “vergi kaçırma” olarak iki genel kategoride toplanırlar.¹ Vergiden kaçınma, vergisel yükümlülüklerin yasal yollardan azaltılması çabalarını içerir ve suç teşkil etmezler. Vergi kaçırma ise bilinçli bir şekilde yasal olmayan yollardan vergi yükümlülüğünü azaltıcı davranışları kapsar.

‘Vergi aflarından faydalananların tamamı bir ölçüde vergi kaçırıcılardan oluşmaktadır’ önermesi çok abartılı olmayacaktır. Bu nedenle vergi affından faydalananların analizini yaparken vergi kaçırıcı mükellef davranışlarının incelenmesinden başlamak yol gösterici olacaktır. Klasik beklenen fayda teorisine göre rasyonel bireyler vergi yükümlülüklerini yerine getirip getirmeme kararını verirken faydalarını maksimize etmeye gayret ederler. Bu yüzden beyan etmedikleri son liradan dolayı vergi yükümlülüklerindeki azalma ile (marjinal fayda) ile yakalanma (denetlenme) olasılığı ve yakalandıklarında vergi aslına ek olarak ödemek zorunda oldukları marjinal cezanın çarpımından oluşan marjinal maliyeti eşitleyerek eksik beyan kararını verecektir. Dolayısıyla eksik beyan marjinal maliyet aynı iken marjinal vergi oranı (marjinal fayda) arttıkça artacak veya marjinal vergi oranı artarken yakalanma olasılığı ve/veya marjinal ceza oranı arttıkça eksik beyan miktarı azalacaktır (Rosen, 1995: 350-352). Vergisel uyumun bu pozitif analizi mükellef davranışlarını anlamada önemli bir açılım kazandırmakla beraber yeterli değildir. Özellikle kayıtdışılığın düşük olduğu gelişmiş ülkelerde mükelleflerin işlem ve eylemlerinin görece olarak daha iyi izleniyor olması ve bu işlem ve eylemlerin eşleştirilmesinin kolay olması gönüllü uyumu yükseltmektedir (Andreoni vd, 1998: 821). Yine de denetlenme olasılığı ve cezaların caydırıcılığı ile açıklanamayan yükseklikte bir vergisel uyum düzeyi vardır. Düşük denetleme oranına² rağmen vergisel uyum düzeyinin yüksek olduğu tespitinden hareket eden Alm (1991: 578)’e göre, “asıl muamma insanların neden vergi kaçırdığı değil, neden vergi ödemediğidir”.

Denetlenme sıklığı ve cezanın caydırıcılığı ile açıklanabilenin üzerinde bir vergi uyumu düzeyi klasik vergi uyumu teorisi ötesinde arayışlara yol açmıştır. Bunlardan bazıları belirsizlik ortamında bireysel kararın alınması, denetim geçirme olasılığındaki değişkenlik ve bireyin kararlarına bağımlılık, verginin çalışma kararları üzerin-

¹ Bu genel kategorilerin içerikleri ve vergiye karşı geliştirilen diğer tepkiler kamu maliyesi ile ilgili hemen hemen bütün kitaplarda ele alınmıştır. Örneğin, bkz: Akdoğan (2005: 163-166); AKTAN (2003: 171-186); ROSEN(1995: 349-355); TUNCER (1972: 388-391).

² Denetim kadrolarının önemli bir bölümünün (¾’ü) boş olması ve vergi inceleme oranının düşük olması (yüzde 2 civarında) nedeniyle Türkiye’de denetim sorununun önemli olduğu tartışılmaktadır. (Bkz: KIZILOTLU ve ÇOMAKLI (2004: 128-129) İnceleme oranları aslında birçok ülkede düşüktür. İnceleme oranından çok mükellefçe algılanan yakalanma olasılığı önemlidir. Bu algı inceleme oranı yanında incelemede randımlık düzeyi gibi başka etmenlerden de etkilenir.

deki etkisi ve vergi kaçırmanın mükellef üzerindeki psikolojik etkisinin objektif maliyet hesabına etkisi, sosyal baskı ve kötü ün gibi faktörlerdir. (Rosen, 1995: 352-353; Andreoni vd. 1998: 822). Bireylerin birçok durumda beklenen faydalarını maksimize etmedikleri ve vergi idarelerinin denetim kararlarının da mükellef davranışlarından etkilendiği tespitleri vergi afları açısından önemlidir. Mükellef-vergi idaresi ilişkisinin durağan/statik olmaması, dışsal faktörlerden ve karşılıklı etkileşimden beslenen dinamik bir süreç olarak tanınması Türkiye gibi vergi aflarına sıkça başvuru- rulan ülkeler açısından aydınlatıcı olabilir. Bu yüzden vergi aflarından faydalanan (vergisel uyumsuzluğu olan) mükelleflerin davranışlarının yalnızca vergi yükü, yakalanma olasılığı ve cezaların caydırıcılığı açısından değil, aynı zamanda söz konusu mükelleflerin meslekleri, sorumluluk algısı, vergi-seçmen kararı ilişkisi ve affa karşı psikolojik tutum gibi değişkenler açısından da değerlendirilmesi önemlidir.

1.3. Aftan Faydalanan Mükelleflerin Muhtemel Özellikleri

Vergi aflarından faydalanan mükelleflerin özelliklerinin tartışılacağı bu bölümde önce vergi aflarının mükelleflere gönderebileceği sinyallerin/bilgilerin değerlendirilmesi uygun görülmüştür. Bunu mükellefleri iki ana gruba ayırarak yapmak mümkündür. Birinci grubu, vergisel uyumsuzluğu bulunmayan mükellefler; ikinci grubu ise bu tür uyumsuzlukları olan mükellefler oluşturmaktadır.

Birinci grupta yer alan *dürüst* mükelleflerde affın oluşturacağı ilk etki algıya yönelik olacaktır. Dürüst mükellefler affı bir haksızlık olarak algılayabilmektedirler. Bu mükelleflerin vergi sonrası gelirleri vergisel yükümlülüklerini yerine getirmeyenlere göre azalma göstermektedir. Özellikle faydalananların ödeyecekleri vergi aslında da azalmayı içeren aflar dürüst mükelleflerde haksızlık yapıldığı duygusunun daha fazla artmasına neden olurlar. Affın yarattığı haksızlık duygusu önceden uyumu tam olan mükelleflerin bir kısmında davranış değişikliğine neden olabilir. Vergi aflarına sıkça başvuru- rulan ülkelerde affın bu ters etkisi büyük olasılıkla daha yüksektir. Yeni af beklentisi ile mükellefler uyum düzeylerini azaltabilirler (Alm vd. 1990: 23). Af aynı zamanda mükelleflere vergi idaresinin vergi yasalarını uygulamada aciz kaldığı sinyalini vererek yakalanma olasılığını yüksek gördüğü için dürüst davrananları vergi kaçırmaya itebilir.

Vergisel uyumsuzluğu olan mükellefleri yasal çerçeveye uyumlu hareket etmeye çağrı olarak da değerlendirilebilecek vergi affı, bu mükelleflerin aftan sonra uyumlu olmasına yol açabilir. Vergi affından bir kez faydalanan mükellef daha sıkı ve yaygın denetim olasılığını düşünerek uyum düzeyini artırabilir. Aslında vergi affını savunan görüşlerin en önemli argümanlarından biri budur: Devlet, vergisel uyumsuzluğu olan bireyler için vergi affını bir tür “havuç ve sopa” politikası olarak kullan-

maktadır (Kellner, 2004: 345). Fakat tam da bu nedenden ötürü bazı mükellefler vergi affından faydalanmamayı tercih edebilirler. Mükelleflerden bazıları, bir kez affa katılım nedeniyle vergisel uyumsuzluğunu açığa vurursa sonraki dönemlerde yakalanma olasılığının yükseleceğini düşünerek afftan faydalanmama kararı verebilir. Öte yandan reform niteliği taşıyan idari ve yasal düzenlemelerle güçlendirilmemiş bir af vergisel yükümlülüğünü yerine getirmemiş mükelleflere vergi idaresinin denetimde zafiyet içinde olduğu sinyalini de verebilir.

Özetle, vergi affı dürüst mükelleflere ve vergisel uyumda zafiyet gösteren mükelleflere otoritelerin yasaları uygulama güçleri hakkında benzeri sinyalleri gönderirken, af sonrası uyum bakımından tersine sinyal göndermektedir. Af, önceden dürüst davranan bazı mükelleflere yarattığı haksızlık duygusu ile uyumsuz davranma sinyali vererek onları da vergi kaçırma teşvik edebilir. Vergisel yükümlülüklerini yerine getirmeyen mükelleflerden bazıları ise bir kez afftan faydalanınca vergi kaçırmanın daha riskli olduğunu düşünerek uyum düzeylerini artırabilirler.³

Vergi affından faydalanan mükelleflerin muhtemel özellikleri⁴ kişisel/demografik özellikler, vergisel ilişkilere dair özellikler ve affa bakışa dair özellikler olmak üzere üç başlık altında toplanacaktır.

1.3.1. Kişisel/Demografik Özellikler

Vergi aflarından faydalanan katılımcıların meslek, cinsiyet ve yaşları gibi kişisel özellikleri katılım kararlarında rol oynayabilecek faktörlerdendir (Ritsema, 2003: 4). Meslek grupları arasında vergi kaçırma imkânları bakımından farklılık beklenebilir (Andreoni vd. 1998: 840). Mesai dışı ikinci bir işi olmayan devlet memuru ile bir serbest meslek erbabının veya bir çiftçinin vergi kaçırma yetenekleri şüphesiz aynı değildir. Birincisi gelirini gizleme, dolayısıyla vergi kaçırma olanağına sahip değilken diğerleri karar verdikleri takdirde gelirlerini tamamen ya da kısmen gizleyerek vergi kaçırabilirler. İtalya örneğinde ortalama vergi kaçırma oranı minimum %19,9 ve maksimum % 36 olarak hesaplanmışken bu değerler serbest meslek ve iş aleminin için %42,9 ve %58,1; ücret ve emeklilik gelirleri için ise sadece %8,1 ve %16,1 olarak hesaplanmıştır (Marchese and Privileggi, 2001: 22). Öte yandan cinsiyet ve yaş faktörleri (risk algısı, sosyal sorumluluk ve etik üzerinde oluşturacağı değişiklikler ne-

³ Fisher, Goddeeris ve Young (1989: 26) bu konudaki ampirik bulguları tartışırken uzun dönemde afftan sonra uyumu seçenlerden elde edilen gelirin, affın olumsuz etkisinden dolayı yükümlülüklerini artık yerine getirmemeyi tercih edenler yüzünden ortaya çıkan kayıp tarafından kolayca dengelenebileceğini öngörmüşlerdir.

⁴ Aflardan faydalananların muhtemel özellikleri Dönmez (1992: 64-65) ve Fisher, Goddeeris ve Young (1989: 17)'de tartışılmıştır. Bunlar eskiden yaptıkları kaçakçılık fiillerinden dolayı yakalanma olasılığının ve cezaların arttığına inananlar, pişman olanlar ve af kapsamı dışındaki fiillerini önemsiz görerek affın olumsuz etkisini küçük görenlerdir.

deniyle de olsa) bireylerin vergisel davranışlarını etkileyebilirler. İkinci bölümde bu etmenlerin anket katılımcılarından vergi aflarından faydalandığını söyleyen mükellefleri ayrıştırmada edindiği yer ayrışım analizi kullanılarak tespit edilecektir.

1.3.2. Aftan Faydalananların Vergiyle İlişkilerine Dair Özellikleri

Vergi uyumunun sağlanmasında vergi yükünün yüksekliği, denetlenme sıklığı ve cezaların caydırıcılığı önemli unsurlardır. Vergi afları, uyumsuzluğu tespit edilmiş mükelleflerin yerine getirmedikleri yükümlülüğü de kapsamakta ise, bu tür mükellefler için aftan faydalanmak en rasyonel seçimdir. Ancak uyumsuzluğu tespit edilmiş seçmenler için durum belirsizdir. Aftan faydalanma kararını vermek bu tür mükellefler için kendilerini açığa vurmaya dolayısıyla ileride olası uyumsuzluk kararının uygulanabilirliğini azaltmak anlamına gelmektedir. Bu durumdaki mükelleflerin farklı davranışlar geliştirecekleri öngörülebilir. Bunlardan bir grup af olmadan da vergisel yükümlülüklerini yerine getirme kararı veren mükelleflerdir. Bunlar için af kolay bir geçiş olanağı sunmaktadır. Bir diğer grup ise gönüllü uyumu seçmeyen ancak aftan sonra denetimlerin sıklaşacağı ve cezaların toleranssız bir şekilde uygulanacağını öngörenlerdir. Bunlar için af *ikinci en kötü* durumdur. Af ile de olsa vergi ödemek istememektedirler ancak aftan faydalanmayı yakalandıklarında katlanacakları maliyetin daha yüksek olacağını düşünmektedirler. Bir taraftan vergi aslını ve daha yüksek oranda cezayı öderken öte yandan aftan sonra daha artan oranda toplum, eş-dost/akraba baskısı ile karşılaşabileceklerdir. Bu yüzden istemeyerek de olsa aftan faydalanma yolunu seçeceklerdir. Üçüncü grup ise her şeye rağmen aftan faydalanmamayı daha az maliyetli ve ileride izleyecekleri uyum düzeyi açısından daha stratejik bulan mükelleflerdir.

Bu çalışmada, mükelleflere vergi borçlarını geciktirip geciktirmedikleri (GECİKME), denetlenip denetlenmedikleri (DENETİM), ceza alıp almadıkları (CEZA), vergi oranlarının yüksek olup olmadığına dair görüşleri (ORAN) ve genel olarak Türk Vergi Sisteminin barındırdığı adalet düzeyine ilişkin değerlendirmeleri (ADALET) sorularak aftan faydalananları ayırmada bu faktörlerin öneminin ortaya çıkartılması amaçlanmıştır. Aftan faydalanan mükellefleri diğer mükelleflerden ayıran özelliklerden biri de af beklentisidir. Özellikle Türkiye gibi af geleneği olan ülkelerde aftan faydalan mükelleflerden en azından bir kısmının bu beklenti (BEKLENTİ) ile yükümlülüklerini yerine getirmeyen mükelleflerden oldukları öngörülebilir.

1.3.3. Aftan Faydalananların Affa Bakış Açısından Özellikleri

Aftan faydalanan vergi mükelleflerinin vergi affına bakışları diğer mükelleflerden farklı olabilir. Aftan faydalanan vergi mükellefi gizli veya açık bir uyumsuzluğu o-

lan mükelleftir. Türkiye’de af mekanizmasına sıkça başvurulması ile (eğer var ise) af gözetleyen ve bir anlamda da siyasi tavır ortaya koyarak af yaratan bir vergi mükellefi tipi arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması en azından iki noktanın açıklığa kavuşması açısından önemlidir. Bunlardan birincisi, aftan faydalanan mükellefin af sonrası uyum düzeyi; ikincisi ise aftan faydalanan mükellefler ile affin ortaya çıkması için gerekli olan siyasi irade arasındaki ilişkidir. Bu çalışmada vergi affından faydalanan mükelleflerin aynı zamanda sigorta prim aflarından da faydalanıp faydalanmadığı (SSPAFFI), af vadinin seçmen olarak mükellefler için önemli olup olmadığı (VAAT) araştırılmıştır. Türkiye’de seçmenlerin 4/5’i kadar büyük bir çoğunluğunun vergi mükellefi olmamasına (Akalin, 2004: 116) rağmen vergi affı vaadi seçimlerden önce açık veya gizli partilerin söylemine girmektedir. En son vergi affı uygulaması olan “vergi barışı”nın seçimden sonraki ilk üç ay içinde hayata geçirileceği Adalet ve Kalkınma Partisinin “Acil Eylem Planı”nda yerini almıştır (Can 2003: 80-81).

Vergisel açıdan dürüst mükellef ile vergi affından faydalanmak durumunda olan vergisel uyumda sorunları olan mükellef arasında affa bakış açısından farklılıklar beklenebilir. Mükelleflerin af sayesinde vergisel yükümlülüğünü yerine getirmekle kendilerini sorumluluklarını yerine getirmiş sayıp saymadıkları (GÖREV) önemlidir. Zira affın mükellefler tarafından psikolojik olarak temiz sayfa açma anlamına gelmesi, geçmişe dair pişmanlık duyma ile irtibatlıdır. Af mekanizması bu psikolojik rahatlığı sağlıyor ise ve ülkede sıkça affa başvuruluyorsa mükellefler için vergisel yükümlülüğü yerine getirmemiş olmak, yükümlülüğü sadece bir sonraki affa kadar ertelemek anlamına gelebilir. Affın dürüst mükelleflerin cezalandırılması anlamına gelip gelmediği (DÜRÜST) ve vergi aflarının haksızlık oluşturup oluşturmadığı (HAKSIZLIK) açılarından değerlendirilme yapmak ve aftan faydalananların bu konulara ilişkin subjektif değerlendirmelerinin affa katılım açısından önemini ortaya çıkarmak amacıyla anket katılımcılarının görüşlerine başvurulmuştur.

2. Aftan Faydalananların Özellikleri: Ayrışım Analizi Sonuçları

2.1. Anket Yöntemi

Anket çalışmalarında üzerinde dikkatle durulması gereken noktalar örnekleme yöntemi, örnek büyüklüğü ve anket sorularının seçimidir. Anakütleli oluşturan birimlere örneğe girmede eşit şans tanınması ideal durumdur. Ancak bu çalışmanın konusu vergi barışından faydalanan mükelleflerin özelliklerinin ortaya çıkarılmasıdır ve bunun için mükelleflerin tam listesinin elde edilmesi gerekmektedir. Bu yüzden bu tür örnekleme yapmak mümkün olmamış; literatürde kolay örnekleme veya uygun ör-

nekleme adı verilen olasılıksız örnekleme yöntemi kullanılmıştır. İkinci önemli nokta örnek büyüklüğüdür. Örnek büyüklüğü, anakütledeki birim sayısı, anakütlenin homojen olup olmaması, seçilen güvenlik düzeyi ve örnekleme hatası ile değişmektedir. Gelir İdaresi Başkanlığı verilerine göre, Türkiye'de 2005 yılı sonu itibarıyla faal mükellef sayıları gelir vergisi için yaklaşık 1.700.000; gelir stopajı vergisi için 2.120.000; gayrimenkul sermaye iradı için 576.000; basit usulde vergilendirilen gelir vergisi için 800.000; kurumlar vergisi için 590.000 ve katma değer vergisi için 2.160.000'dir. Bu çalışmada, örnek büyüklüğü 1.674'tür. Bu örnek, yüzde 95 güvenirlilik aralığında ve kabul edilebilir örnekleme hatası (örneğin $\pm 0,05$) için yeterince büyük sayılır. Hatta, anakütlenin heterojen olduğu kabul edildiğinde ve hatayı maksimum yapan hoşgörü oranı (%50) esas alındığında bile örnek yeterince büyüktür (Altunışık vd., 2004: 125; Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004: 44-50).

Elde edilen veriler nominal, sıralı ve aralıklı ölçekte verilerdir. Anket sorularının, araştırma konusu ile ilgili hipotezleri irdeleyecek kapsamda ve sayıda olmasına dikkat edilmiştir. Öte yandan gereksiz ayrıntılardan kaçınılarak mükelleflerin ankete katılmayı veya bazı soruları yanıtlamayı reddetme oranı düşürülmek istenmiştir. Soruların tek bir olguyu ölçmesi ve tek anlama gelmesine dikkat edilmiştir.

2.2. Ayrışım Analizi

Ayrışım analizi, her bir birimin kategorik bağımlı değişkenin değerlerine göre gruplandırılması amacıyla kullanılan bir tekniktir (Tekniğin geniş bir tartışması için bkz: SPSS 11; Spicer, 2005:139-151). Bu teknik, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni sıklıklarına (grup sayısı) en iyi şekilde ayıran doğrusal bileşimlerini bulur. SPSS'te yer alan ayrışım analizi otomatik olarak bağımlı değişken sıklıklarını en iyi ayıran fonksiyonu bulur. Ardından hem birbirleri ile ilişkili olmayan hem de bağımlı değişkenin sıklıklarını en iyi ayıran diğer fonksiyonları bulur. Ayrışım analizi aşağıdaki gibi formüle edilebilir:

$$d_{ik} = b_{0k} + b_{1k} X_{i1} + \dots + b_{pk} X_{ip}$$

Burada d ayrışım fonksiyonudur; i her bir gözlem birimini, k her bir ayrışım fonksiyonunu, p bağımsız değişken (ayrıştırıcı) sayısını ve b_{ij} ise her bir bağımsız değişken veya ayrıştırıcı için katsayıyı gösterir. Kategorik bağımlı değişkenin sıklıklarını birbirinden ayıran fonksiyonların sayısı minimum(grup sayısı-1; bağımsız değişken sayısı) kadardır.

Bu çalışmada çoklu ve ikili ayrışım analizleri uygulanarak mükellefleri vergi affından faydalanma durumuna göre en iyi ayırıtıran karakteristikler ortaya çıkarılacaktır. Bu analizlerde bağımlı değişken vergi affından yararlanmadır. Çoklu ayrışım analizinde bağımlı değişken vergi affından yararlanma durumuna göre (hiç yarar-

lanmadım, bir kez, iki kez ve ikiden çok yararlandım) dört şıkka sahiptir. Dolayısıyla, üç adet ayrışım fonksiyonu yardımıyla bağımlı değişkenin şıklarını en iyi ayrıştıran bağımsız değişkenler tespit edilir. Eğer ayrışım analizi başarılı ise gözlem birimlerinin gerçek değerleri daha yüksek oranda doğru tahmin edilmektedir. Kısaca ayrışım analizinde amaç birimlerin gerçek değerini (yani mükelleflerin aftan yararlanma durumunu göstermek amacıyla anket yöntemi ile elde edilen anket verilerini) yüksek oranda tahmin etmektir. Gruplara ayrıştırmada başarılı olunduğu takdirde aftan yararlanan mükelleflerin de özellikleri tespit edilmiş olunacaktır. İkili ayrışım analizinde ise bağımlı değişken ‘vergi affından yararlanmadım’ ve ‘vergi affından yararlandım’ olmak üzere iki şıkka (gruba) sahiptir.

2.3. Bulgular

2.3.1. Affa Katılımı Etkileyen Değişkenler ve Affa Katılım İlişkisi: Khi-Kare Testi Sonuçları

Ayrışım analizine geçmeden önce affa katılım ile katılımı etkileyen faktörler arasındaki ilişki irdelenecektir. Bu amaçla, anket katılımcılarının affa katılımları ile ilgili yanıtları (hiç, bir defa, iki defa ve ikiden fazla) aftan faydalanan ve faydalanmayanlar olmak üzere iki kategoride gruplandırılmışlardır. Mükelleflerin affa katılım kararlarını etkilemesi muhtemel değişkenler ile sonuç arasında (aftan faydalanma ve faydalanmama) ilişkinin varlığı ve, var ise, gücü khi-kare testi, kontenjans katsayısı ve Cramer’s V katsayısı ile araştırılmıştır. Khi-kare testinde ilişkinin olmadığı sıfır hipotezinin kabul edilebilir anlamlılık seviyelerinde reddedilmesi ilişkinin varlığını göstermekte; ilişkinin gücünü ölçmek için ise kontenjans katsayısından ve Cramer’s V değerinden faydalanılmaktadır.

Tablo 1’de yer alan khi-kare, kontenjans katsayısı ve Cramer’s V değerlerine topluca baktığımızda şu iki tespiti yapabiliriz. Birinci tespit ilişkinin varlığına dairdir. Affa katılım ve bu kararı etkileyen mükellef özellikleri arasındaki ilişkiler, yeni af beklentisi ile olan hariç, yüzde 5 ve yüzde 1 seviyelerde istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. İkinci tespit ise değişkenler arasındaki ilişkinin gücü ile alakalıdır. İstatistiksel olarak anlamlı çıkan ilişkiler çok güçlü çıkmamıştır. Affa katılma durumu ile vergi borçlarını geciktirme (GECİKME) ve sigorta prim aflarından faydalanma (SSPAFFI) arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki var iken diğer değişkenler arasında ilişki göreceli olarak daha zayıf çıkmıştır. Özellikle, affa katılım ile cinsiyet ve af vaadinin seçmen davranışına etkisi arasında ilişki oldukça zayıf çıkmıştır.

Tablo 1. Affa Katılım ve Vergi Mükelleflerinin Özellikleri

Aftan Faydalanma Kararını Etkileyen Değişkenler		χ^2 Değeri	Cramer's V	Kontenjans Katsayısı
Demografik Özellikler	Meslek	100,979**	0,247**	0,240**
	Cinsiyet	13,979**	0,093**	0,093**
	Yaş	77,151**	0,217**	0,212**
Afta Katılım İlişkileri	Gecikme	421,070**	0,508**	0,453**
	Denetim	175,041**	0,328**	0,311**
	Ceza	134,575**	0,299**	0,286**
	Oran	8,565*	0,072*	0,071*
	Adalet	14,396**	0,093**	0,093**
	Beklenti	1,855	0,033	0,033
	Sigorta Prim Affı	421,213**	0,506**	0,451**
Afta Bakış	Görev	51,909**	0,259**	0,250**
	Vaat	13,819**	0,093**	0,093**
	Dürüst	96,112**	0,240**	0,233**
	Haksız	131,353**	0,281**	0,271**

Not: ** ve * değerlerin %1 ve %5 seviyelerde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. İlgili çapraz tablolar ek tabloda yer almaktadır. 2x2 tablolarda devamlılık için düzeltme yapılmıştır. Beklenen frekanslar hiç bir hücre için yüzde 5'in altında çıkmadığı için khi-kare değerleri Pearson khi-kare değerleridir.

Afta katılım ile mükellef özellikleri arasındaki ilişki her bir kategori için ayrı ayrı değerlendirildiğinde ise şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır: (i) Afta katılım ile demografik özellikler arasında en güçlü ilişki meslek değişkeni ile afta katılım arasındadır. (ii) Vergiyle ilişkiler kategorisinde ise ön plana çıkan üç özellik ise sırasıyla mükellefin vergisel yükümlülerinde gecikme olması, denetim geçirme ve vergi cezası almış olmamıştır. (iii) Afta bakış kategorisinde ise sigorta prim affından faydalanmış olmak ön plana çıkmaktadır.

2.3.2. Çoklu Ayrıştırma Analizi Sonuçları

Tablo 2'de, her bir ayrıştırıcı fonksiyon için elde edilen eigen değerler yer almaktadır. Bu değerlerin büyüklüğü her bir fonksiyonun ayrıştırma gücünü göstermektedir. Tablodan izlenebileceği gibi birinci fonksiyonun değeri ikinci fonksiyonun değerinden yaklaşık altı kat, üçüncünün değerinden ise yaklaşık olarak 92 kat daha yüksektir.

tır. Dolayısıyla üç fonksiyondan ilki en yüksek ayrıştırma gücüne sahip iken özellikle üçüncü fonksiyonun ayrıştırma gücü çok düşük kalmaktadır. Aynı sonuç bağımlı değişkenin (affa katılım) varyansının açıklanması açısından daha açıkça görülmektedir: Açıklanan varyansın (toplam varyansın değil) yüzde 85,5'i birinci fonksiyonun katkısı ile açıklanmakta, üçüncü fonksiyon ise ancak yüzde birlik bir katkı sağlamaktadır. Kanonikal korelasyon değerlerinde ise açıkça görülmektedir ki birinci fonksiyon ile bağımlı değişkenin şıkları (aftan yararlanma durumları) arasındaki ilişki yaklaşık 0,72 iken ikinci fonksiyon için bu değer 0,38'e ve üçüncü fonksiyon için ise 0,10'a düşmektedir.

Tablo 2. Çoklu Ayrışım Fonksiyonlarının Ayrıştırma Güçleri

Fonksiyon	Eigen Değeri	Varyans Yüzdesi	Birikimli Yüzde	Kanonikal Korelasyon
1	1,103	85,5	85,5	0,724
2	0,175	13,6	99,1	0,386
3	0,012	0,9	100,0	0,108
Fonksiyon Testleri	Wilks'in Lambdası	Khi-Kare	Df	Anlamlılık Seviyesi
1 through 3	,400	643,992	42	0,000
2 through 3	,841	121,551	26	0,000
3	,988	8,307	12	0,761

Aftan yararlanma açısından mükelleflerin dâhil oldukları dört grubu birbirinden ayırmak için kullanılan üç fonksiyonun ortak khi-kare değeri yaklaşık 644'tür. Test edilen sıfır hipotez fonksiyonların ayrıştırma gücünün tesadüfi olduğudur. Bir diğer ifadeyle, bağımlı değişkenle bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin anlamlı olup olmadığı test edilmektedir. Khi-kare değeri yüzde 1 seviyede istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç üç fonksiyonun ortak ayrıştırma gücünün tesadüfi olmadığını, pür randım tahmine kıyasla ayrışım fonksiyonlarının üstünlük yarattığını göstermektedir. Kanonikal korelasyon katsayısının düşük olduğu üçüncü fonksiyon ise istatistiksel olarak anlamlı değildir. Üç fonksiyon için ortak Wilks'in lambda değeri 0.40 çıkmıştır. Bu değer, üç fonksiyonun birlikte bağımlı değişkendeki (aftan yararlanma durumundaki) değişimin yüzde 60'ını (1-0.40) açıkladığını göstermektedir. İkinci ve üçüncü fonksiyon bağımlı değişkendeki değişmelerin yüzde 16'sını; yalnızca üçüncü fonksiyon ise sadece yüzde 1'ini açıklamaktadır. Zaten üçüncü fonksiyon khi-kare değeri istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. Bu sonuçlar bize, bağımlı değişkenin gruplarına ayrılması için prensipte geçerli olan üç fonksiyondan sadece ikisinin yeterli olduğunu göstermektedir.

Tablo 3'te standartlaştırılmış ayrışım ve yapı katsayıları yer almaktadır. Bu tablodaki rakamları irdelemeye geçmeden önce bu katsayılar ile normal regresyon katsayıları arasındaki bazı farklara değinmek aydınlatıcı olacaktır. Çoklu regresyonda her bir katsayı ait olduğu bağımsız değişkendeki değişimin bağımlı değişkende yol açacağı değişmeyi gösterir ve her biri için anlamlılık testi yapılabilir. Ayrıştırma katsayılarının yorumlanması ise farklılık gösterir ve katsayılar için anlamlılık testi de yapılamaz. Sadece her bir ayrıştırıcının fonksiyonda sahip olduğu görelî yer tespit edilebilir. Bu açıdan bakıldığında birinci fonksiyonda ilk üç beş sırayı SSPAFFI, GECİKME, DENETİM, HAKSIZ ve YAŞ almaktadır. İkinci fonksiyonda ilk iki sırayı yine SSPAFFI ve GECİKME almakta; onları GÖREV, MESLEK ve VAAT izlemektedir. Sıralamada ayrıştırıcılar arasında yer değiştirmeler olmasına rağmen ayrıştırmada edindikleri ilk sıraları korudukları görülmektedir.

Tablo 3. Standartlaştırılmış Kanonikal Ayrışım Fonksiyon Katsayıları ve Yapı Katsayıları

	Kanonikal Ayrışım Katsayıları					Yapı Katsayıları			
	Fonksiyon					Fonksiyon			
	1	Sıra	2	Sıra	3	1	2	3	
MESLEK	,061	9	,336	4	-,260	SSPAFFI	,707	-,564	-,339
CİNSİYET	-,059	10	-,040	10	,181	GECİKME	,587	,438	,205
YAŞ	,192	5	-,018	12	-,008	DENETİM	,417	,054	,345
GECİKME	,441	2	,523	2	,118	MESLEK	,327	,316	-,110
DENETİM	,290	3	,090	11	,251	HAKSIZ	,301	,252	-,106
CEZA	,164	6	-,166	6	,586	YAŞ	,289	-,071	-,012
ORAN	,044	12	,008	14	,198	DÜRÜST	,230	,257	-,139
SSPAFFI	,560	1	-,709	1	-,387	VAAT	,071	-,158	,041
GÖREV	,129	7	,440	3	-,334	CEZA	,396	-,090	,660
VAAT	-,048	11	-,188	5	-,045	GÖREV	,191	,354	-,391
BEKLENTİ	-,091	8	-,070	9	,324	BEKLENTİ	-,003	-,081	,322
DÜRÜST	-,013	14	,132	7	-,154	ORAN	,089	,019	,304
HAKSIZ	,228	4	,072	8	,080	CİNSİYET	,104	,009	,183
ADALET	,018	13	,018	13	,040	ADALET	-,077	,060	,086

Standartlaştırılmış katsayılar ayrıştırıcılar arasındaki ilişki için düzenlenmiştir. Yapı katsayıları ise düzenlenmemiş halleriyle katsayıların fonksiyonlara katkısını göstermektedir. Her bir ayrıştırıcı için elde edilen yapı katsayıları, ayrıştırıcılar ile fonksiyonun ne ölçüde birbirleri ile ilişkili olduklarını göstermektedir. Katsayının değeri mutlak olarak 1'e yaklaştıkça fonksiyon ile değişkenin neredeyse aynı bilgiyi taşıdığı sonucuna varılır. İdeal durum standartlaştırılmış katsayıların ve yapı katsu-

yılarının benzeri bir sıralamayı vermesidir. Tablo 2'deki değerler incelendiğinde ilk beş sırayı SSPAFFI, GECİKME, DENETİM, MESLEK ve HAKSIZ almaktadır ki bu sıralama standartlaştırılmış katsayılar ile büyük ölçüde benzerlik göstermektedir.

Bu sonuçlar birkaç açıdan ilginçtir ve aslında teorik ve gözlemsel beklentilerle uyum halindedir. Bize vergi aflarından faydalanan yani vergisel uyumsuzluğu olan mükelleflerin sosyal sigorta ile ilgili yükümlülüklerinde de ihmal ve/veya kaçakçılık yapan mükellefler olduklarını göstermektedir. Türkiye'de son kırk yılda BAĞ-KUR ve SSK prim aflarının da vergi afları gibi geniş yer bulduğu bilinmektedir (Bülbül ve Karadeniz, 2004: 806). Aftan faydalanan mükelleflerin prim affından da faydalandıklarını gösteren bu sonuç (hem vergisel hem de parafiskal) yükümlülüklerini af beklentisi ile erteleyen bir mükellef tipolojisinin varlığını gözler önüne sermektedir.

Denetim geçirmiş olmanın da aftan faydalananları ayırtmada önemli olduğunu görmekteyiz. Bu sonuç aslında en son vergi affı uygulaması olan vergi barışı verilerinden de doğrulanmaktadır. Gelir İdaresi Başkanlığı istatistiklerine göre, vergi barışı uygulamasından faydalananlardan elde edilen tahsilatın yüzde 60'tan fazlası kesinleşmiş alacaklardan, dava aşamasında veya tarhiyat ve inceleme aşamasındaki alacaklardan oluşmaktadır. Pişmanlık ve kendiliğinden beyan ile gerçekleşen tahsilat ise toplam içinde yüzde 3'lük bir oranı bile yakalamamaktadır.

Tablo 4. Gruplama Sonuçları

		Tahmin Edilen Grup Üyeliği (%)					Toplam
		AFTAN FAYDALANMA DURUMU	Hiç	Bir	İki	İkiden fazla	
Orijinal	Hiç		90,2	8,0	,2	1,6	100
	Bir		36,8	51,5	6,4	5,3	100
	İki		18,2	43,6	14,5	23,6	100
	İkiden fazla		8,1	16,2	5,4	70,3	100
Geçerlilik Çapraz	Hiç		89,8	8,4	,2	1,6	100
	Bir		39,8	46,8	7,6	5,8	100
	İki		20,0	47,3	9,1	23,6	100
	İkiden fazla		10,8	16,2	8,1	64,9	100

Not: Çapraz geçerlilik kontrolünde her birim, o birimin dışında kalan bütün birimlerin kullanılması ile elde edilen fonksiyonlar ile tahmin edilmiştir. Orijinal yanıtların yüzde 74,1'i doğru gruplanmıştır. Çapraz-geçerlilik kontrolünde ise yanıtların yüzde 71,9'u doğru gruplandırılmıştır.

Ayrıca ayrışım analizinde öne çıkan yaş ve meslek faktörlerin vergi uyumunda önemli olduğu bilinmektedir. Amerika Birleşik Devletleri Gelir İdaresi tarafından geliştirilen Mükellef Uyumu Ölçme Programı (TCMP) verilerinin analizi gençlerin ve serbest meslek sahiplerinin gönüllü uyumunun daha az olduğunu göstermiştir (Alm, 1998: 32). Elbette gönüllü uyum oranı düşük olan mükelleflerin affa katılanlar içinde de önemli orana ulaşması beklenebilir.

Mükelleflerin vergi oranlarında yükseklik (ORAN) ve vergi sistemindeki adalet düzeyi (ADALET) ile ilgili düşüncelerinin aflardan faydalanan mükellefleri ayrıştırmada son sıralarda yer alması, Türkiye'de aftan faydalansın veya faydalanmasın bireylerin benzeri kanaatleri paylaştığını göstermektedir. Affın dürüst mükellefleri cezalandırdığı konusundaki görüşleri (DÜRÜST) affa katılanları katılmayanlardan ayrıştırmada en son sırada gelmektedir. Dolayısıyla dürüst mükellefler ve aftan faydalanan uyumda sorunlu mükellefler arasında aftan kaynaklanan bir rahatsızlık bulunmamaktadır. Bayraklı vd. (2004-222-223)'nin bulgularına göre mükelleflerin sadece yüzde 34'ü vergi yükünü göz önünde bulundurduğunda vergi kaçırmanın suçlamakta ve sadece yüzde 31'i vergi sistemindeki adaletsizlik düzeyini dikkate aldığı vergi kaçırıcılara hak vermemektedir. Bu bulgular Türkiye'de vergi kaçırmanın sosyal vicdanda diğer suçlar gibi değerlendirilmediğini göstermektedir.

Fonksiyonların ayrıştırmaya gücünün ölçülmesinde önemli bir gösterge bağımlı değişkenin şıklarına (gruplara) göre ayrıştırılmasında elde edilen başarıdır. Eğer anket ile elde edilen veriler ile ayrışım analizi kullanılarak tahmin edilen veriler yüksek düzeyde uyumlu ise ayrıştırmaya başarılıdır. Tablo 4'te sergilendiği gibi, mükelleflerin aftan yararlanma durumlarını gösteren orijinal yanıtları yüzde 74 oranında doğru gruplandırılmıştır. Çapraz-geçerlilik kontrolünde doğru gruplama oranı yaklaşık yüzde 72 olarak gerçekleşmiştir. Fakat doğru gruplama başarısı gruplar arasında farklılık göstermektedir. 'Aftan yararlanmadım' yanıtını veren mükelleflerin yüzde 90'ı doğru gruplandırılmışken, bir defa faydalananların yaklaşık yüzde 52'si, iki defa faydalananların yüzde 15'i ve ikiden fazla faydalananların yüzde 70'i doğru gruplandırılmıştır. Bu oranlar ayrışım analizinin özellikle aftan hiç faydalanmayanlarla aftan ikiden fazla faydalananları ayrıştırmada daha başarılı olduğunu göstermektedir. Randım tahmine göre her bir grubun doğru tahmin olasılığı yüzde 25'tir ki ayrışım analizi doğru tahminde önemli ölçüde artışa kaynaklık etmektedir. Bu da analiz başarılı olduğunun önemli bir kanıtıdır.

2.3.3. İkili Ayrışım Analizi Sonuçları

İkili ayrışım analizinde bağımlı değişken vergi affından yararlanmayanlar ve yararlananlar olmak üzere iki gruba ayrılmışlardır. Dolayısıyla bağımlı değişkeni grupla-

rına en iyi ayıran bir adet fonksiyon ile bağımsız değişkenlerin (veya ayırıştırıcıların) görelî ağırlıkları tespit edilmiş olacaktır. Böylece vergi affından yararlanan mükelleflerin karakteristiklerinin ortaya çıkartılması bir de ikili gruplama ile tekrarlanmaktadır.

Ayrışım fonksiyonu için Wilks'in lambdası 0,536 olarak hesaplanmıştır. Bu, bağımlı değişkendeki varyansın yüzde 54'ünün ayrışım analizi tarafından açıklanamadığını göstermektedir. Bir diğer deyişle, varyansın yüzde 46,4'ü ayrışım fonksiyonu tarafından açıklanabilmektedir. Kanonikal korelasyon değerleri açıklanan varyansın indekslenmesi amacıyla kullanılmaktadır. Bu değer 0,681 olarak hesaplanmıştır ve fonksiyon ile bağımlı değişkenin sıkları (grupları) arasında yüksek bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Wilks'in lambdası ve kanonikal korelasyon katsayısı ayrışım analizinin başarılı olduğu ipucunu vermektedir. Ayrıştırma katsayılarının incelenmesi ile bağımlı değişkenin sıklarına ayrılmasında önemli olan mükellef özelliklerinin tespit edilebilmesi mümkün olacaktır.

Tablo 5. İkili Ayrışım Analizi Kanonikal Ayrışım ve Yapı Katsayıları

	Katsayı	Sıra		Katsayı
MESLEK	,156	7	GEÇİKME	,683
CİNSİYET	-,070	11	SSPAFFI	,564
YAŞ	,172	6	DENETİM	,427
GEÇİKME	,556	1	MESLEK	,396
DENETİM	,289	3	CEZA	,375
CEZA	,095	10	HAKSIZ	,360
ORAN	,040	12	DÜRÜST	,285
SSPAFFI	,358	2	YAŞ	,281
GÖREV	,249	4	GÖREV	,265
VAAT	-,099	9	CİNSİYET	,103
BEKLENTİ	-,105	8	ORAN	,094
DÜRÜST	,028	13	ADALET	-,067
HAKSIZ	,231	5	VAAT	,041
ADALET	,023	14	BEKLENTİ	-,016

İkili ayrışım analizi sonuçlarına göre bağımlı değişken aftan faydalanma durumu için (faydalanmadım ve faydalandım) GEÇİKME, SSPAFFI ve DENETİM en önemli üç özellik olarak ortaya çıkmaktadır. GÖREV ve HAKSIZ dördüncü ve beşinci sırayı almaktadır. Yapı katsayılarında da en azından en önemli üç karakteristik için aynı sıralama yapılmaktadır. Diğer değişkenler için de yakın bir sıralama yapıldığı görülmektedir.

Tablo 6. Gruplama Sonuçları

AFTAN FAYDALANMA DURUMU		Tahmin Edilen Grup Üyeliği (%)		
		Faydalanmadı	Faydalandı	Total
Orijinal	Faydalanmadı	88,9	11,1	100
	Faydalandı	27,9	72,1	100
Çapraz	Faydalanmadı	88,2	11,8	100
Geçerlilik	Faydalandı	28,7	71,3	100

Not: Çapraz geçerlilik kontrolünde her birim, o birimin dışında kalan bütün birimlerin kullanılması ile elde edilen fonksiyonlar ile tahmin edilmiştir. Orijinal yanıtların yüzde 82,7'si doğru gruplanmıştır. Çapraz-geçerlilik kontrolünde ise yanıtların yüzde 82'si doğru gruplandırılmıştır.

Anket katılımcısı vergi mükelleflerinin aflardan faydalanma durumlarına göre yüksek oranda doğru olarak gruplandırıldıklarını tablo 6'ten izleyebilmekteyiz. Buna göre, ayrışım analizi mükelleflerin yaklaşık yüzde 83'ünü doğru olarak gruplandırmıştır. Faydalanmayan vergi mükelleflerinin yüzde 89'u faydalananların ise yüzde 72'si doğru olarak gruplandırılmıştır. Yüzde 72'lik oran pür randım tahminle elde edilebilecek başarımın yüzde yirmi iki kadar üzerine çıktığını göstermektedir.

3. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma vergi aflarından faydalanan mükellefleri faydalanmayan mükelleflerden en iyi ayıran özellikleri tespit etmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla toplanan anket verilerinde katılımcılar vergi aflarından faydalananlar ve faydalanmayanlar olarak iki gruba ayrılmıştır. Khi-kare bağımsızlık testi ile katılımcıların değişik özellik ve görüşlerinin aftan faydalanma ve faydalanmama durumu ile ilişkili olup olmadıkları irdelenmiştir. Khi-kare testleri af beklentisi ve affa katılım ilişkisi dışındaki ilişkiler için istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Ancak vergi borçlarını geciktirme ve sigorta prim afları ile affa katılım arasında tespit edilen orta şiddette pozitif ilişki diğer özellikler için daha zayıf çıkmıştır. Mükellef özelliklerine ilişkin kategoriler kendi içlerinde değerlendirildiğinde ise demografik değişkenlerde meslek, vergiyle ilişkiye dair özelliklerde vergisel yükümlülüklerde gecikme yaşamış olmak ve affa bakış kategorisinde ise sigorta prim aflarından da faydalanmış olmak affa katılımı en güçlü ilişkiye sahip değişkenlerdir.

Ayrışım analizi ise sigorta prim aflarından faydalanmış olmayı, vergisel yükümlülüklerini geciktirmiş olmayı ve aftan önce denetim geçirmiş olmayı vergi aflarından faydalanan mükellefleri faydalanmayan mükelleflerden en iyi ayıran üç özellik olarak saptamıştır. “Vergi barışı” af uygulaması tahsilât tutarlarının yüzde altmışının kesinleşmiş veya inceleme ve dava aşamasında olan alacaklardan oluşması, anket çalışmasının bu bulgusunun realite ile örtüştüğünü göstermektedir ve bir anlamda bulguların sağlamlığının bir testi mahiyetindedir. Vergi aflarından faydalananları ayırıştırmada en son sıralarda yer alan özelliklerde Türkiye’de vergi afları ve mükellef ilişkisine dair ilginç ipuçları sunmaktadır: (i) Mükelleflerin vergi oranlarında yükseklik ve vergi sistemindeki adalet düzeyi ile ilgili düşüncelerinin aflardan faydalanan mükellefleri ayırıştırmada son sıralarda yer alması önemli bir bilgidir. Zira bu bulgu, Türkiye’de aftan faydalansın veya faydalanmasın bireylerin vergi adaleti değerlendirmesinde az-çok benzeri noktalarda buluştuğunu göstermektedir. Affa sık başvurulmasının ve affa katılan mükelleflerden bir kısmının sonraki dönemlerde (yeni bir affa kadar) vergisel yükümlülüklerini yerine getirmemesinin belki de en önemli nedeni, vergi sisteminin adaletine ilişkin mükelleflerde var olan olumsuz kanaattir. (ii) Mükelleflerin affın dürüst mükellefleri cezalandırdığı konusundaki görüşleri affa katılanları katılmayanlardan ayırıştırmada en son sırada gelmektedir. Dolayısıyla dürüst mükellefler ve aftan faydalanan uyumda sorunlu mükellefler arasında aftan kaynaklanan bir rahatsızlık bulunmamaktadır. Bu, literatürde vergi kaçırıcıların üzerinde çevre baskısının olmadığı yönündeki önceki bulgularla da örtüşmektedir.

Metot ve bulguların değerlendirmesi yapılırken birkaç noktanın vurgulanmasında fayda görmekteyiz. Anket katılımcılarından vergisel uyumsuzluğu olanlar sadece vergi affından faydalandığını söyleyenler değildir. Vergi kaçırıldığı halde aftan faydalanmayanlar olabileceği gibi daha az sayıda olsa da vergi aflarından faydalandığı halde bunu gizleyen katılımcılar da bulunabilir. Ancak bu eksiklik vergi kaçırma, uyuşturucu ve alkol kullanımı gibi konularda yapılan anketlerde tamamen kaçınılması mümkün olmayan bir eksikliktir. Ayrışım analizinin sonuçlarının teorik beklentilerle ve bazı ampirik bulgularla uyumu, bu tür (ölçülemeyen) kaygıların bu çalışma için büyük ölçüde geçerli olmadığı bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Abstract: Tax and social insurance premium amnesties have been frequently used in Turkey. In fact, an amnesty has been enacted every one and a half year for the last forty five years. This history of amnesties in Turkey makes one think that amnesties are the results of structural issues in the economy, specifically in the tax system. This study aims to explore the characteristics of the taxpayers benefiting tax amnesties. The survey data gathered from the pool of the taxpayers in Turkey is analyzed using bivariate and multiple discriminant analyses. Benefiting premium amnesties, delaying tax related liabilities, and encountering auditing are found to be the main characteristics distinguishing the taxpayers that joined the tax amnesties in Turkey from those that did not.

Key Words: Tax amnesties, participation in tax amnesty, discriminant analysis.

Kaynaklar

- Akalın, Güneri (2004), "XXI. Yüzyılda Piyasa Uyumlu Türk Vergi Sisteminin Stratejisi Ne Olmalıdır?", *Gelişme Stratejileri ve Makroekonomik Politikalar*, Tebliğ Sunuşları, 2004 Türkiye İktisat Kongresi, 5-9 Mayıs, İzmir, s. 109-145.
- Akdoğan, Abdurrahman (2005), *Kamu Maliyesi*, Ankara: Gazi Kitabevi, 10. Baskı.
- Aktan, Coşkun Can (2003), *Kamu Ekonomisi ve Kamu Maliyesi*, İzmir: Birleşik Matbaacılık, 2. Baskı.
- Altunışık, R.; R. Coşkun; S. Bayraktaroğlu ve E.Yıldırım (2004), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*, Sakarya: Sakarya Kitabevi, 3. Baskı.
- Alm, James (1998), "Tax Compliance and Administration", *Discussion Papers in Economics*, Center for Economic Analysis, Working Paper no: 98-12, Economics, University of Colorado at Boulder, <http://www.colorado.edu/econ/CEA/papers98/wp98-12.pdf> [Erişim: 5 Kasım 2005].
- Alm, James (1991), "A Perspective on the Experimental Analysis of Taxpayer Reporting", *The Accounting Review*, vol. 66, no 3, July, s. 577-593.
- Alm, James; Michael McKee and William Beck (1990), "Amazing Grace: Tax Amesties and Compliance", *National Tax Journal*, v. 43, no1, pp. 23-37.
- Andreoni, James, Brian Erard, and Jonathan Feinstein (1998), "Tax Compliance", *Journal of Economic Literature*, v. 36, issue 2, p. 818-869.
- Bayraklı, H. Hüseyin, Tolga Saruç ve İsa Sağbaş (2004), "Vergi Kaçırmaı Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Vergi Kaçaklarının Önlenmesi: Anket Çalışmasının Bulguları", *19. Türkiye Maliye Sempozyumu*, Uludağ Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, Belek-Antalya, 2004, ss. 204-253.

- Bülbül, Duran ve Karadeniz Hülya, "Vergi ve Sigorta Prim Aflarının Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Etkisi", *19. Türkiye Maliye Sempozyumu*, Uludağ Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, Belek-Antalya, 2004, ss 801-812.
- Can, İsmail (2003), "Ekonomik Krizlere Karşı Uygulanması Gereken Vergi Politikası", *Maliye Dergisi*, sayı 142 (Ocak-Nisan), ss. 69-107.
- Dönmez, Recai (1992), *Teoride ve Uygulamada Vergi Afları*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 1992.
- Dönmez, Recai (-), "Pişmanlık Ve Islah Kurumunun İşlerliğine Yönelik Kuramsal Tartışmalar Ve Bu Kurumun Hukuki Niteliği", <http://home.anadolu.edu.tr/~rdonmez/pismanlik.html> [30 Ekim 2005]
- Fisher, Ronald C, John H. Goddeeris ve James C. Young, "Participation in Tax Amnesties: The Individual Income Tax", *National Tax Journal*, v. 42, no 1, 1989, pp. 15-27.
- Gelir İdaresi Başkanlığı, Vergi İstatistikleri, <http://www.gelirler.gov.tr/gelir2.nsf> (3 Kasım 2005).
- Kellner, Martin (2004), "Tax Amnesty 2004/2005- an Appropriate Revenue Tool?", *German Law Journal*, vol 05, number 04, 2004, s.345
- Kızılot, Şükrü ve Şafak E. Çomaklı (2004), "Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Kayıtdışı Ekonomi İlişkisi ve Boyutlarının Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi", *19. Türkiye Maliye Sempozyumu*, 10-14 Mayıs, Belek/Antalya, Uludağ Üniversitesi, İİBF Maliye Bölümü, s.115-157.
- Marchese, Carla ve Fabio Privileggi, "Who participates in tax amnesties? Self-selection of risk-averse taxpayers", <http://econpapers.repec.org/paper/ucaucapdv/> (1 Eylül 2005).
- Ritsema, Christina M. (2003), "Economic and Behavioral Determinants of Tax Compliance: Evidence from the 1997 Arkansas Tax Penalty Amnesty Program", the 2003 IRS Research Program, June 2003, www.economia.unitus.it/mare/IRSArkansasamnesty.pdf (2 Eylül 2005).
- Rosen, Harvey S. (1995), *Public Finance*, Chicago: Irwin, 4th Edition.
- SABAN, Nihal (2001), "Vergi Suçlarında Affı Anayasa ile Sorunsallaştırmak", *Anayasa Yargısı Dergisi*, cilt no: 18, ss. 451-475.
- Spicer, John (2005), *Making Sense of Multivariate Analysis*, Sage Publications: Thousand Oaks, London, New Delhi, 2005.
- SPSS 11.0 (2001), *Statistical Production and Software Solutions*.
- Tuncer, Selahattin (1972), *Kamu Maliyesi*, İstanbul: Yalkın Ofset Matbaası, 3. Baskı.
- Yazıcıoğlu, Yahşi ve Samiye Erdoğan (2004), *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Detay Yayıncılık, 1. Baskı.

Ek: Anket Katılımcılarının Çeşitli Özellikleri ve Aftan Faydalanma Durumlarına Göre Çapraz Tablolar

Anket Katılımcılarının Mesleklerine ve Aftan Faydalanma Durumlarına İlişkin Çapraz Tablo (%)										
	Me mur	İşçi	İşsiz	Emekli	Çalışan Emekli	Esnaf ve Zanaatkar	Serbest Meslek	Çiftçi	Tüccar-Sanayici	Toplam
Faydalanmadı	22,2	13,1	2,6	8,5	4,0	28,6	15,8	2,1	3,3	100
Faydalandı	7,6	5,0	2,0	5,8	3,5	36,0	25,4	4,7	9,9	100
Toplam	19,2	11,4	2,5	8,0	3,9	30,1	17,8	2,6	4,7	100

Anket Katılımcılarının Cinsiyetlerine ve Aftan Faydalanma Durumlarına İlişkin Çapraz Tablo (%)			
	Kadın	Erkek	Toplam
Faydalanmadı	18,4	81,6	100
Faydalandı	9,8	90,2	100
Toplam	16,6	83,4	100

Anket Katılımcılarının Yaşlarına ve Aftan Faydalanma Durumlarına İlişkin Çapraz Tablo (%)					
	18-30	31-45	46-60	60 Üzeri	Toplam
Faydalanmadı	26,9	46,3	25,5	1,3	100
Faydalandı	6,5	56,1	32,3	5,0	100
Toplam	22,7	48,3	26,9	2,1	100

Anket Katılımcılarının Vergi Borcu Ödemelerindeki Gecikmelere ve Affa Katılımlarına Göre Dağılımı (%)			
	Hayır	Evet	Toplam
Faydalanmadı	87,4	12,6	100
Faydalandı	33,9	66,1	100
Toplam	76,4	23,6	100

170 Fatih Savaşan

Anket Katılımcılarının Geçirdikleri Denetim Sayısına ve Aftan Faydalanma Durumlarına İlişkin Çapraz Tablo (%)					
	Hiç	Bir	İki	İkiden fazla	Toplam
Faydalanmadı	62,5	11,6	7,1	18,8	100
Faydalandı	23,0	16,7	16,7	43,6	100
Toplam	54,5	12,6	9,0	23,9	100

Anket Katılımcılarının Aldıkları Cezalara ve Aftan Faydalanma Durumlarına İlişkin Çapraz Tablo (%)			
	Hayır	Evet	Toplam
Faydalanmadı	90,4	9,6	100
Faydalandı	64,2	35,8	100
Toplam	84,9	15,1	100

Anket Katılımcılarının Vergi Oranlarının Yüksekliği Hakkındaki Görüşlerine ve Aftan Faydalanma Durumlarına İlişkin Çapraz Tablo (%)				
	Hayır	Fikrim yok	Evet	Toplam
Faydalanmadı	9,6	10,1	80,3	100
Faydalandı	6,9	6,1	87,0	100
Toplam	9,1	9,3	81,7	100

Anket Katılımcılarının Sigorta Prim Affından ve Vergi Aflarından Faydalanma Durumlarına İlişkin Çapraz Tablo (%)					
	Hiç	Bir	İki	İkiden fazla	Toplam
Faydalanmadı	92,7	6,3	0,5	0,5	100
Faydalandı	47,2	32,1	12,3	8,3	100
Toplam	83,7	11,4	2,9	2,1	100

Anket Katılımcılarının Af Sonrası Vergi Ödemenin Görevi Yerine Getirme Sayılıp Sayılmayacağına Dair Görüşlerine ve Aftan Faydalanma Durumlarına İlişkin Çapraz Tablo (%)			
	Hayır	Evet	Toplam
Faydalanmadı	40,0	60,0	100
Faydalandı	15,4	84,6	100
Toplam	30,7	69,3	100

Anket Katılımcıların Affın Seçmen Kararlarına Etkisi ve Aftan Faydalanma Durumlarına İlişkin Çapraz Tablo (%)			
	Hayır	Evet	Toplam
Faydalanmadı	77,3	22,7	100
Faydalandı	67,3	32,7	100
Toplam	75,2	24,8	100

Vergi Aflarına Mükellef Tepkisi: Türkiye'de Vergi Aflarından... 171

Anket Katılımcılarının Yeni Af Beklentilerine ve Aftan Faydalanma Durumlarına İlişkin Çapraz Tablo (%)				
	Hayır	Fikrim yok	Evet	Toplam
Faydalanmadı	19,1	39,5	41,3	100
Faydalandı	22,4	37,5	40,1	100
Toplam	19,8	39,1	41,1	100

Anket Katılımcılarının Vergi Affının Dürüst Mükelleflere Etkisi Hakkındaki Görüşleri ve Aftan Faydalanma Durumlarına İlişkin Çapraz Tablo (%)				
	Evet	Fikrim yok	Hayır	Toplam
Faydalanmadı	77,1	10,6	12,4	100
Faydalandı	52,5	14,6	32,9	100
Toplam	72,0	11,4	16,6	100

Anket Katılımcılarının Afların Haklılığına İnançlarına ve Aftan Faydalanma Durumlarına İlişkin Çapraz Tablo (%)				
	Evet	Fikrim yok	Hayır	Toplam
Faydalanmadı	67,5	12,9	19,5	100
Faydalandı	38,6	12,2	49,3	100
Toplam	61,5	12,8	25,7	100

Anket Katılımcılarının Türk Vergi Sistemi'nin Adilliğine Dair Düşüncelerine ve Aftan Faydalanma Durumlarına İlişkin Çapraz Tablo (%)				
	Evet	Fikrim yok	Hayır	Toplam
Faydalanmadı	5,2	12,6	82,2	100
Faydalandı	10,7	11,3	78,0	100
Toplam	6,3	12,3	81,4	100